

27. VII. 1978

**CENTRUM VOOR
ECONOMISCHE STUDIËN**
E. Van Evenstraat 2B
B-3000 LEUVEN

LEUVENSE ECONOMISCHE STANDPUNTEN

1978/7

POLITIEK VERANTWOORDELIJK HANDELEN EN SOCIO-ECONOMISCH OPTIMUM

Louis BAECK

ALGEMENE INLEIDING

Elke periode produceert, benevens haar kenmerkende hoofdstroom aan gedachten, ook een voor haar even karakteristieke tegenstroom. Onze Duitse burens duiden deze gedachtenstromingen die het gebeuren van hun tijd dragen, aan met het begrip *Zeitgeist*. In het Engels krijgen ze de naam van *trendsetters*. De wisselwerking tussen de wereld van gedachten en die van het werkelijk gebeuren is voor deze laatste van groter belang dan men op eerste zicht zou denken. En ook op economisch vlak zijn niet alleen de gangbare gedachten, maar ook hun tegenstromingen beleidsbepalend. De trendsetters zijn immers onze (soms onbewuste) perceptie-structuren waarmee we de werkelijkheid benaderen. Het is dus van belang stroom en tegenstroom ook inhoudelijk te kennen.

Vanuit de economische recessie die onze tijd kenmerkt, zijn we geneigd de zestiger jaren nu te bestempelen als het gouden tijdperk van de expansieve welvaartsstaat, gedragen door een probleemloze economische groei. Maar, deze zelfde zestiger jaren produceerden ook een krachtige ideologische tegenstroom die zichzelf onder de naam van nieuw-links heeft aangediend. De culturele revolutie die door de Amerikaanse en Europese studentenbewegingen destijds werd uitgedragen, heeft sommige van deze gedachten kortstondig in de openbaarheid gebracht. En enkele ervan werden in de hoofdstroom van ons kritisch denken over de welvaartsstaat, of het laatkapitalisme zoals nieuw-links het zelf noemde, opgenomen. Men kan er trouwens nog sporen van ontdekken in onze hedendaagse opvattingen over mens en wereld.

Wij die nu stilaan naar het einde van de zeventiger jaren evolueren, ervaren een even krachtige tegenstroom die men met de term nieuw-rechts zou kunnen aanduiden. Zoals nieuw-links manifesteert ook nieuw-rechts een ongenoegen met bepaalde ontsporingen van de welvaartsstaat. Maar het hoofddaccent ligt hier, uiteraard, enigszins anders.

Nieuw-links legde de nadruk op problemen zoals de menselijke vervreemding en op de verschraving van het leven omwille van de verkeerd toegepaste rationalisering der dingen in onze technologisch gestuurde rijke landen. De stroming die we hier nieuw-rechts noemen, richt zich tegen de ontsporing van de welvaartsstaat, door de veelvuldige en nogal averechtse staatsinterventie die hem kenmerkt.

Nieuw-rechts richt de aandacht op het politiek falen (het overheidsfalen) van onze gemengde economieën, en op het gemis aan welvaart dat er voor ons allen uit voortvloeit.

Het is de bedoeling in een eerste deel de gedachten van nieuw-links te analyseren. Dit wordt dan gevolgd door een analyse van nieuw-rechts. Daarna komt dan in een stuk mijn eigen visie op het belang van deze stromingen voor onze tijd.

NIEUW-LINKS : MAATSCHAPPIJ-GIST VAN DE ZESTIGER JAREN

I. INLEIDENDE BESCHOUWINGEN

In de zestiger jaren, toen de welvaartsstaat op volle toeren draaide, werd het voor iedereen duidelijk dat zich in het Westen geen proletarische revolutie meer zou voordoen, die het socio-economisch systeem in zijn geheel radicaal zou veranderen. Deze ideologische kentering had voor onze samenleving belangrijke gevolgen in die zin dat het tot een splitsing kwam van de radicale gedachtenstromingen. Er ontstond een beweging die de traditionele marxistische stellingen omsmeedde tot meer pertinente, d.w.z. hedendaagse maatschappijkritiek van de welvaartsstaat. In tegenstelling met oud-links (de orthodoxe marxisten) noemden zij zich nieuw-links. Een kleine minderheid onder hen kon deze mentale omschakeling evenwel niet aan en bleef geloven in de romantiek van de proletarische revolutie. Deze minderheid van extremisten, scheurde zich af van nieuw-links en schakelde over naar de stads-guerilla en, bij gebrek aan een sociale basis voor hun opvattingen, steunen ze hun actie nu op terrorisme.

De ideologie van nieuw-links evenwel wortelt voor een groot deel in een denkstroming, beter gekend onder de naam van *Frankfurter Schule*. Voor een beter begrip van de ideologische stromingen zoals nieuw-links, die onze tijd beroeren, is een kennis van de ideeën der Frankfurters onontbeerlijk.

De kritische school, geïnspireerd door de (marxistische) denktraditie van het nu gesloten Frankfurts Sociologisch Onderzoeksinstituut, verdient dus speciale aandacht. Alhoewel het instituut opgericht werd eind van de twintiger jaren, zijn de gedachten slechts in de volle openbaarheid gekomen tijdens de zestiger jaren, mede onder invloed van de culturele revolutie die toen over heel de westerse wereld uitgedragen werd door de universitaire jeugd. Alhoewel deze culturele revolutie zelf niet veel meer geweest is dan een kortstondige schokgolf, is het onmiskenbaar dat haar parolen, sindsdien, in sommige levensgebieden als gist hebben gewerkt. Ook in de nieuwe gedachtenwereld over de hedendaagse onderneming kan men er sporen van ontdekken.

Het is onbegonnen werk, in deze inleiding, de verschillende denkstromingen van de Frankfurters in detail uit te spinnen. De meest invloedrijke Frankfurters zijn: Horkheimer, Adorno, Fromm, Marcuse en Habermas. De vier eerst genoemden behoren tot de oudere Frankfurters die in 1933, toen Hitler de macht overnam, uit Duitsland gevlucht zijn en uitweken naar de Verenigde Staten. Erich Fromm en Herbert Marcuse zijn aan een universiteit in de V.S. blijven doceren terwijl Horkheimer en Adorno na de oorlog terugkeerden naar Frankfurt. Hun denken is sterk getekend door de jodenvervolgning en de verabsolutering van de macht tijdens het naziregime.

Maar ook de autoritaire machtswellust van de beheerselite in de Sovjet-Unie en Oost-Europa (dit zijn socialistische landen die zich op de boodschap van Marx beroemen) wordt op de korrel genomen. Dit wil zeggen dat ze niet alle kwalen van de westerse samenleving wijten aan haar *kapitalistische* ordening. En inderdaad in hun latere geschriften richten ze hun kritiek hoofdzakelijk op haar *technologische* ordening. Jürgen Habermas, de jongste der Frankfurters, is hierin het verst gegaan.

De Frankfurter Schule is dus in de dertiger jaren begonnen met scherpe neomarxistische kritiek te leveren op het laatkapitalisme. Maar tegelijkertijd werd ook kritiek geleverd op de *leer* van Marx zelf. Het was dus van bij de aanvang een theoretisch revisionisme. Dit revisionisme uit zich door het feit dat de Frankfurters enkele basishypothesen van Marx vanuit onze hedendaagse samenleving herformuleren:

- Alle Frankfurters laten het historisch materialisme van Marx los om meer ruimte te laten voor de invloedssfeer van de bovenbouw in de socio-economische dynamica. Dit is in zekere zin een *Hegelianisering van Marx*. Bij Marx ligt de motor van de geschiedenis in de economie. De Frankfurters laten dit economisch determinisme los en zoeken de conflicten van het laatkapitalisme vooral in de culturele sfeer, bv. in de denkwereld van en aan de universiteiten, in de mediawereld, enz.
- Volgens Marx is het kapitalisme nog kweek- en geboorteplaats van een *noodwendige* totale revolutie. Door noodwendig bedoelde hij: een revolutie die *automatisch* zou komen, d.w.z. voortgestuwd door objectieve historische krachten - zoals dalende rentevoet, concentratie van bezit, sociale polarisatie, klassenstrijd, enz. - in de geschiedenis. De Frankfurters beweren dat Marx zich hier bezondigd heeft aan mechanistisch denken. Wij zien nu allen beter in dat de kapitalistische evolutie niet noodzakelijk het scenario zoals geschetst door Marx, maar vele mogelijke, d.w.z. alternatieve wegen uitkan.
- Marx had nog het simplistische vooruitgangsgeloof van de XVIIIe eeuw: na de ineenstorting van het kapitalisme en de machtsvername door het proletariaat zou een sociaal paradijs met menselijke emancipatie volgen. De Frankfurters zijn reeds pessimistischer ingesteld: de geschiedenis kan ook negatieve resultaten (dialectiek) produceren. Het enorm wetenschappelijk en technologisch apparaat dat door het menselijk vernuft uitgedacht en geschapen werd om de mens van de natuur (honger, naaktheid, ziekte, enz.) te bevrijden, gaat de mens nu zelf verknechten.
- Het proletariaat is in het laatkapitalisme geen hefboom van revolutie meer. Integendeel, het proletariaat is door de toegenomen welvaart verburgerlijkt. Aangezien Marx een scharnierrol toedacht aan het proletariaat heeft zijn revolutie dus haar so-

ciale basis verloren. Onze samenlevingen worden immers voortbewogen door een technocratische kenniselite, die de technologie als ideologische dekking van haar macht gebruikt (misbruikt).

- De kritische analyse van de Frankfurters is vooral gericht op het *verstaan* van onze samenleving en minder gericht op haar (revolutionaire) verandering. Dit verstaan is bij sommige Frankfurters omgeslagen tot nogal pessimistische beschouwingen over de geringe emancipatie-mogelijkheden die de technische beschaving nog te bieden heeft. Het is dus een theorie zonder of met weinig (emancipatorische) praxis.

Bij hun analyse leunen Horkheimer, Adorno en Habermas sterk aan bij de sociale filosofie en de politieke wetenschap. Fromm en Marcuse daarentegen leunen sterk aan bij de psycho-analyse van Freud.

De kern van hun stelling is dat in dit laatkapitalisme het kritisch bewustzijn van de mens en zijn geloof om door eigen actie de maatschappelijke verandering te kunnen (of willen) realiseren, afgestompt zijn.

- Horkheimer, Adorno en Habermas schrijven dit toe aan de alles inpalmende technologie die in plaats van de mens te bevrijden, uitgereoid is tot een instrument van vervreemding.
- Marcuse lokaliseert het valse bewustzijn vooral in de welvaart: de mens kan nu veel consumeren en stelt de samenleving, die dit verwezenlijkt, niet meer in vraag. Maar ook op cultureel vlak wordt de mens via de media-consumptie (multicolore tijdschriften, kranten, radio, TV) gemanipuleerd. Hem wordt een (vals) bewustzijn van vrijheid en welzijn bijgebracht.

II. HET FREUDO-MARXISME VAN MARCUSE

Voorals Marcuse heeft de menselijke zelfvervreemding zoals die zich binnen de moderne kapitalistische samenleving afspeelt, indringend geanalyseerd. Dit door een koppeling van de Freudiaanse leer met het marxisme.

Er bestaat volgens hem een belangrijk verschil tussen de laat- en de traditioneel-kapitalistische samenleving. Karakteristiek voor de laatstgenoemde is dat daarin de bezitters van de produktiemiddelen het proletariaat vooral met behulp van brute macht hebben onderdrukt en uitgebuit. Kenmerkend voor de laatkapitalistische maatschappij is daarentegen:

- 1) dat bij de rationalisering van de machtsuitoefening het expliciet onderdrukkend element uit de bewustzijnshorizon der mensen is verdwenen.

- 2) de massa der bevolking over een steeds grotere welvaart gaat beschikken.

Het gevolg hiervan is dat het element van beheersing, dat ook achter deze gerationaliseerde vorm van machtsuitoefening steekt, uit het bewustzijn van de mens verdwijnt. Deze ontwikkeling manifesteert zich op indringende wijze in het feit dat de moderne mens, zonder dat hij dat beseft, vanuit het *produktiesysteem zodanig wordt gemanipuleerd dat hem voortdurend nieuwe behoeften worden aangekweekt die hem ertoe brengen een soort strijd om het bestaan te blijven voeren die objectief gezien helemaal niet meer nodig is*. Marcuse heeft zich ook beziggehouden met de invloed, die van de industrieel-kapitalistische samenleving op de individueel-menselijke bestaanswijze uitgaat, waarbij hij vooral de opvattingen van Freud in het kader van de marxistische maatschappijkritiek toepast.

In *One Dimensional Man* stelt Marcuse dat de invloed van het kapitalistische produktiesysteem en de daaraan verbonden technische ontwikkeling zo indringend is, dat ze tot een volledige nivellerings van alle levensuitingen, wetenschap en filosofie inbegrepen, heeft geleid. Hierbij is vooral van betekenis dat de industriële samenleving er inderdaad in geslaagd is ook het arbeidersproletariaat zodanig in zich te integreren dat van daaruit evenmin een aanzet naar een andere maatschappij is te verwachten. Marcuse meent dan ook dat de oppositionele krachten *niet meer binnen* de industriële samenleving gezocht moeten worden, maar bij degenen die daar min of meer *buiten* staan: studenten, intellectuelen, kunstenaars, enz. Dat deze de bestaande samenleving kunnen veranderen verwacht Marcuse niet, hoogstens kunnen ze er de verderfelijkheid van trachten bloot te leggen.

In enkele essentiële punten neemt Marcuse dus duidelijk afstand van Marx. Marcuse ziet in dat de maatschappelijke situatie in de westerse industriële maatschappij zich sedert de tijd van Marx wezenlijk heeft veranderd. Daarin ligt juist de betekenis van deze neomarxistische theorie. Er zijn revolutionaire studentengroepen die menen het oorspronkelijk marxisme te kunnen doen herleven door te streven naar solidariteit met de arbeiders. Zij stellen zich de weg naar de revolutie voor zoals Marx dat, zo omstreeks het midden van de XIXe eeuw, nog met enig recht deed. De Frankfurters zien in dat omwille van de wezenlijke veranderingen in het laatkapitalisme een direct teruggrijpen op Marx en zijn proletariaatsbasis een illusie is geworden. Zij betwijfelen dat men de arbeidersstand, zelfs met langdurige bewerking, nog in revolutionaire subjecten kan omschakelen. Uitgangspunt van onze samenleving is niet meer de veralgemeende armoede, maar de veralgemeende welvaart.

III. EEN "HEDENDAAGSE" FRANKFURTER: JÜRGEN HABERMAS

In 1929 geboren, van 1963 tot 1970 hoogleraar aan de universiteit te Frankfurt, is hij nu directeur van het Max Planck Instituut waar hij zich bezighoudt met het onderzoek naar de verhouding tussen technische vooruitgang en sociale leefwereld en met de evolutie van de democratie in onze industriële maatschappijen.

Het onderzoek van Habermas knoopt aan met Max Weber's theorie dat techniek en wetenschap, en de daarbij aansluitende sociale systemen van doelgericht-rationeel handelen, een zodanige stempel op de huidige samenleving drukken dat ze het karakter aannemen van een "historische totaliteit", d.w.z. van *een wereld*. Tot op zekere hoogte radicaliseert hij Weber's visie over de rationalisering en de technologisering van onze samenleving. Dit door te stellen dat beide uitgegroeid zijn tot de legitimerende ideologie waarop het ontwikkelingsmodel der heersende klassen steunt.

1. Het wetenschappelijk-technologisch determinisme

Max Weber heeft de voortschrijdende toepassing van het doelgericht handelen in de verschillende sectoren van het maatschappelijk leven aangeduid met de term rationalisering. Dit heeft in onze samenlevingen geleid tot:

- de industrialisering van de arbeid
- de verstedelijking van het levenspatroon
- de vertechnisering van verkeer en menselijke communicatie
- de institutionalisering van de wetenschappelijke en technische vooruitgang.

De industriële (kapitalistische) ontwikkeling heeft sterk bijgedragen tot de expansie van de institutionalisering van het doelgericht (zakelijk) handelen. Er is een systematische uitdeining ervan gevolgd naar alle levensdomeinen: de bedrijfswereld natuurlijk, maar ook: het leger, het onderwijs, de volksgezondheid, de administratie, enz. De doelgerichte managementstijl dringt nu *alle* instellingen binnen: politieke partijen, kerken, scholen, syndicaten, enz. Er volgt een pragmatisering dezer instellingen met langzame uitholling van hun ideologie. Deze uitbreiding van het doelgerichte handelen wordt er gelegitimeerd door een burgerlijke ideologie: d.w.z. de efficiëntie en stijgende materiële welvaart die eruit volgt. Naarmate alle instellingen van de samenleving doordrongen worden van deze wetenschappelijke en technologische doelrationaliteit, veranderen de instellingen zelf en worden de traditionele legitimaties waarop ze steunden, uitgehold. Er volgt secularisatie en ontmythologisering van hun overgeleverde tradities en wereldbeelden.

De stedelijk-industriële samenleving kan nu nog teren op een handelslegitimering (arbeid, plicht, enz.) die stamt uit de tra-

ditionele samenleving. Maar deze culturele ondersteuningën worden gaandeweg kapot gemaakt door de moderne ontwikkeling zelf. Zodat de laatkapitalistische samenleving het meer en meer met uitgeholde legitimeringen van vroeger moet doen. Zij is onbekwaam er zelf nieuwe in de plaats te stellen.

In aansluiting met Marcuse stelt ook Habermas dat dit gehele proces in feite op gang wordt gebracht en in stand gehouden door de centrale economische belangengroepen in de huidige laatkapitalistische maatschappij. Maar dit indringende rationaliseringsproces, op grond van wetenschap en techniek, komt anderzijds zozeer de welvaart van de consumptiemaatschappij als geheel ten goede dat dit *specifieke belangenaspect eigenlijk uit het gezichtsveld van de doorsnee burger verdwijnt*. Het gevolg hiervan is dat in de ideeënwereld van de huidige mens de ontwikkeling van wetenschap en techniek dan als een soort waarde op zichzelf gaat functioneren, waaraan de samenleving zich voor haar eigen bestwil dient aan te passen. Dat doet zij dan ook, zegt Habermas, door bijvoorbeeld de beslissingsbevoegdheid omtrent de centrale maatschappelijk-politieke vraagstukken te onttrekken aan het politieke forum (bv. parlement) en ze steeds meer over te dragen aan technische specialisten. Dit is de technocratie.

Een eerste gevolg van dit voortschrijdend rationaliseringsproces in denken en doen is dat op de duur bij de meeste mensen het hele besef wegvalt dat er nog wel een verschil bestaat tussen menselijke betrekkingen van louter technisch-rationele aard en menselijke ontplooiing gesteund op werkelijke sociale interactie en menselijke communicatie. Hieraan is immers een moment van wederzijdse zelfontplooiing tussen de betrokken partners inherent. De koude en inspiratieloze ideologie achter de laatkapitalistische industriële samenleving heeft dan ook verderreikender gevolgen dan met de traditionele marxistische maatschappijkritiek kan worden aangeduid.

In onze laatkapitalistische maatschappij, waarin de ontwikkeling van wetenschap en techniek tot 'fetisch' is gemaakt, worden immers niet slechts bepaalde machtsbelangen van een bepaalde (bevoordeelde) klasse gerechtvaardigd en bepaalde vrijheden van een andere klasse onderdrukt. Het gevolg van de technocratisch geïnspireerde ideologie onzer samenleving is veeleer dat er een fundamentele dimensie van de menselijke bestaanswijze als zodanig uit het gezichtsveld verdwijnt, met name de menselijk zinvolle communicatie. En dit is het geval voor *alle* maatschappelijke klassen. Het probleem van de technische verzakelijking en de daaruitvolgende menselijke vervreemding is dus geen probleem eigen aan het proletariaat. Het is een *algemeen* probleem van de hedendaagse industriële samenleving.

2. De ontkrachting van het revolutionaire proletariaat

De scharnierrol van het proletariaat zoals Marx die in de sociale

verandering formuleerde wordt door Habermas vanuit meerdere gezichtspunten aangevochten. De opvatting van Marx dat het proletariaat uitvoerder van de revolutie moet zijn, is ook al onjuist omdat niet valt in te zien hoe men van de meest vervreemde, meest onmondige individuen in de kapitalistische samenleving mocht verwachten dat juist zij de menselijkheid en sociale rechtvaardigheid zouden verwezenlijken op een manier die de tot dan gegroeide historische grenzen zou overstijgen. Daarenboven is in de laatkapitalistische samenleving het proletariaat geen beslissende schakel meer in het productieproces. Dit steunt nu meer en meer op wetenschappelijke technologie en op kennisklassen (intellectuelen, researchers, enz.) die deze ontwerpen realiseren. Een revolutie kan alleen tot stand worden gebracht door historische subjecten (klassen) die werkelijk drager zijn van de productiekrachten die voor de "reproductie" (d.w.z. de historische continuïteit) van de samenleving van beslissend belang zijn. Habermas noemt als beslissende productiekrachten in onze samenleving wetenschap en techniek, alsook de klassen die deze voortbrengen en verwezenlijken (d.w.z. de wetenschappelijke en technische kaders), niet het proletariaat.

3. De vervlechting van staat en samenleving in het laatkapitalisme

Ook de door Marx gestelde splitsing van staat en maatschappij (hij schreef ten tijde van het liberale kapitalisme) moet nu, volgens Habermas, herzien worden. De staat is immers in het tijdperk van het late kapitalisme niet meer van de maatschappij te scheiden. De toenemende tussenkomst van de staat in de kapitalistische maatschappij doet ons nu spreken van een "gemengde" economie. Maar indien de kapitalistische samenleving alleen door middel van staats-tussenkomsten wrijvingsloos kan groeien (d.w.z. zichzelf welvend reproduceren) dan valt ook het eenzijdig *economisch determinisme* van Marx. Want dan is er ook tot op zekere hoogte een *politiek determinisme* werkzaam in de evolutie van onze samenlevingen.

De kringloopstabiliserende functie van de overheid der gemengde economie (door allerlei subsidiërende en stimulerende interventies) politiseert de economie. Het interventionalistisch kapitalisme heeft dus naast de traditioneel economische, nieuwe legitiemering nodig. De prestatie-ideologie van het liberale en concurrentiële kapitalisme doet het niet meer. *De mensen geloven niet meer in de zelfregulerende functie van de markt en in de intrinsieke billijkheid van de ruiltransacties die eruit voortvloeien.* Dit is niet alleen voor de arbeiders het geval. In de hedendaagse wereld geloven ook de zelfstandigen niet meer in de markt als alleenzalmakend instituut, zie b.v. de landbouwers die er zonder protectie reeds lang uitgerangeerd waren.

De hedendaagse mens eist bijkomende correctiemechanismen die hem de welvaartsminima - redelijke werkgelegenheid en min of meer stabiel inkomen - waarborgen. Hierdoor worden de risico's eigen aan de

markteconomie in stijgende mate afgewenteld naar de sociale zekerheid en andere staatsinterventies. Hiermede kan de overheid zichzelf en haar enorm apparaat legitimeren. Ze koopt er de massa haar loyaliteit mede af. Nochtans, van zodra de politiekiers ervaren hebben dat ze met staatsinterventie de steun van de massa kunnen verwerven, stuwen ze de gemengde economie (de welvaartsstaat) vooral in de richting van ontpolitiseerde crisisvermijding.

D.w.z. de overheid (politieke democratie) zal vooral die projecten steunen en subsidiëren die het massaprotest minimaliseren en de massaloyaliteit maximaliseren. Deze indirecte manipulatie verwijderd de mens van zijn eigen keuze-alternatieven. Maar men weet, niettegenstaande deze manipulatie, de schijn te wekken van subjectieve vrijheid: er worden politieke verkiezingen gehouden, de consumptie wordt opgedreven en in de ontspanning kan de mens zich uitleven. In de laatkapitalistische samenleving kan de overheid de loyaliteit der burgers dus afkopen door een complex vergoedingssysteem voor iedereen, d.w.z. door een *vergoedingssysteem dat niet meer klassegebonden is*. Er zijn nog wel achtergebleven groepen (ouderen van dagen, gehandicapten, enz.), maar dit zijn geen maatschappelijke klassen. Hierdoor worden de vroegere klassentegenstellingen politiek ontscherpt: de klassenconflicten worden latent.

De staat wordt evenwel gevraagd zoveel te doen (kringloopstabiliserend en stimulerend optreden, het onderwijs financieren, de gezondheidszorg uitbreiden, de bedrijven in nood weer vlot helpen, de openbare werken, enz.) dat de openbare financiën bestendig in deficit verkeren. De gemengde economie heft door haar interventie wel de welvaart gestimuleerd en crisis-vermijgend gewerkt, maar dit ten koste van een crisis in de openbare financiën. De ontpolitisering van de massa (het afkopen van haar loyaliteit) door bestendige deficitfinanciering leidt mettertijd tot uitholling van de politieke democratie zelf. Maar ook andere tendensen in het laatkapitalisme sturen aan op uitholling van de politieke democratie.

4. De ontideologisering der politieke keuze-alternatieven en de pragmatisering der sociale wetenschappen

In het laatkapitalisme dicteren wetenschap en techniek meer en meer niet alleen *welke middelen* moeten ingezet, maar ook *welke doelen* moeten nagestreefd. Wetenschap en technologie zijn zelf het rechtvaardigingscriterium (ideologie) geworden.

Wij komen dus in het tijdperk van het technocratisch bewustzijn waarin de zedelijke normen voor het handelen (b.v. hoe behoort het te zijn vanuit een hiërarchie van waarden) verdrongen wordt ten gunste van verzakelijke normen, d.w.z. technische functioneringsnormen. Men zal b.v. ook al eens een autosnelweg aanleggen, niet omdat die een hoge prioriteit vanuit algemeen menselijk en sociale waarden haalt, maar omdat dit de openbare werken opdrijft, het materiaalverbruik stimuleert en de werkloosheid helpt opslorpen. Ha-

bermas verwijt de sociale wetenschappen (ook de economie) dat ze hun aandacht teveel richten op de studie der functioneringsvereisten en de verschillende (mogelijke) doelen in het vage laten. De wetenschappen zouden tevens meer aan waarden verheldering moeten doen, d.w.z. de verschillende mogelijke doelen tegenover elkaar afwegen en dan daarna de technische functioneringsvereisten en instrumenten in de analyse vervlechten. De stijgende graad van positivisme in de sociale en menselijke wetenschappen heeft ook hun verwiskundiging bevorderd.

In de politiek doet zich een gelijkaardige pragmatisering voor. De verschillende partijen doen niet meer aan alternatieve doelformulering, d.w.z. er worden geen verschillende levensprojecten en/of alternatieve ontwikkelingsmodellen meer aangeboden. De massa kan alleen nog kiezen tussen vaste ploegen uit het leidend personeel der onderscheiden politieke partijen, die het steeds meer over middelen dan over doelen en alternatieve ontwikkelingsmodellen hebben. Hoe we zouden *willen* leven en hoe we zouden *kunnen* leven, rekening houdend met de nieuwe technische mogelijkheden, komt zelden of niet aan bod. Het gaat in de politieke discussie veeleer over de functioneringsvereisten, d.w.z. over de storingsvrije 'reproductie' van het gegeven laatkapitalisme.

Volgens Habermas is de echte menselijke emancipatie hiermede niet gediend. Maar de klassiek marxistische revolutie ziet hij al evenmin als mogelijke en wenselijke oplossing. Habermas verwacht daarentegen het heil van het kritisch bewustzijn en dit op een dubbel vlak:

- in de politieke arena moet de uitgeholde democratie worden gered door een *öffentliche uneingeschränkte und herrschaftsfreie Diskussion* over de doelen, de normen en de functioneringsvereisten van de toekomstige ontwikkeling te organiseren.
- de sociale wetenschappen moeten de studie van de technische functioneringsvereisten van het laatkapitalisme overstijgen en de alternatieve doelen terug centraal stellen.

IV. EVALUATIE VAN DE FRANKFURTERS

Uit het voorgaande blijkt duidelijk dat de neomarxistische, kritische dialectiek van de Frankfurters een ingrijpend revisionisme t.o.v. Marx betekent. Het is dus "nieuw"-links. Op sommige punten kan men zich afvragen in hoeverre een Habermas nog marxistisch kan genoemd worden. Vanuit de groep die zich orthodoxe marxisten noemen, hebben deze neomarxisten nogal wat kritiek geogost.

In aansluiting met andere auteurs (Lukacs, Gramsci, enz.) noteren we bij nieuw-links een *uitgesproken Hegelianisering van Marx*. De Frankfurters formuleren hun kritiek op het laatkapitalisme niet alleen meer vanuit zijn economische basis maar ook en vooral vanuit zijn culturele bovenbouw. De kritiek van onze samenleving wordt een

kritiek van de *instrumentale Vernunft* die haar schraagt. Het wordt een kritiek van de instrumentalisering (technologisering) der rationaliteit (rede). Het wordt dus een kritiek, niet alleen en uitsluitend van het laatkapitalisme, maar ook en vooral van de technologische beschaving (ook van Sovjet-Rusland). Hun centrale stelling is dat de menselijke waarden van het kritisch bewustzijn teloor gaan in de hedendaagse geprogrammeerde samenleving. De instrumentale rede treedt op als demiurg van het laatkapitalisme. Nieuw-links is de kritische theorie van de technologische beschaving. Het is niet meer de revolutie-theorie van het concurrentiële kapitalisme zoals bij Marx.

De Frankfurter Schule analyseert de ontwikkelingsproblemen van de hedendaagse tijd vanuit de cultuurcrisis die hem kenmerkt: het is een socio-filosofische ideologiekritiek van het laatkapitalisme. Maar deze kritiek is en blijft sociaal *unbestimmt* in die mate dat er geen aanduidbare sociale groep meer aanwezig is (zoals het marxistische proletariaat van weleer) om deze impasse te doorbreken. De systeem-veranderende capaciteit van de arbeidersgroep, d.w.z. hun historische voorhoede-rol is afgezegd. In zekere zin vertolkt de Frankfurter Schule de identiteitscrisis, de interne tegenstrijdigheden en de verburgerlijking van de westerse arbeidersbewegingen: socialistische en andere.

Tenslotte formuleren de Frankfurters een negatieve dialectiek: hun ideologiekritiek van het laatkapitalisme slaat om in pessimistische cultuurkritiek. Het kritisch bewustzijn wordt in hun visie afgestompt om plaats te maken voor een technologisch determinisme, d.w.z. een louter technocratisch bewustzijn. Het is het verhaal van het mislukken der Verlichting: niet de emancipatorische rede richt heden het menselijk handelen, maar wel de *instrumentale Vernunft* die de mens onmondig houdt en verknecht, niettegenstaande hij mag leven in een consumptieparadijs. Het is de kritische analyse van de geestelijke armoede en het ideologieloze pragmatisme van onze technologisch beheerde en gestuurde rijke landen.

De denkers van de Verlichting dachten op een naïeve manier dat de mens zich kon ontvoogden van de traditionele (sociale) bevoogdingsstructuren door veralgemening van onderwijs, kennis en technologie. De Frankfurters doen ons inzien dat het uitbouwen van wetenschappelijke kennis, onderwijs en technologie geen automatische ontvoogding brengt voor de mens. Deze voortschrijdende en uitbreidende macht der kennis en der technologie kan hem ook blijven bevoogden in de mate dat hij alleen maar instrumentale Vernunft brengt en onvoldoende kritisch-emancipatorisch inzicht op weet te brengen. In de vroegere samenlevingen was de strijd om het materiële bestaan reëel. In onze goederen- en instrumentaalrijke wereld is het materieel vraagstuk grotendeels opgelost, maar duurt de strijd om een (sociaal) onvervalst bewustzijn onverminderd voort.

Onze technologische samenleving produceert vooralsnog onvoldoende tegengif om deze vervalsing van het bewustzijn automatisch tegen te gaan. Integendeel. De strijd voor een waar menselijk bestaan blijft voor elke nieuwe generatie een waakzame, bestendige opgave. Ook nu is *Aufklärung* nodig, d.w.z. een hernieuwde verlichting.

BIBLIOGRAFIE

- Adorno T., *Aufsätze zur Gesellschaftstheorie und Methodologie*, Frankfurt am Main, 1970, 248 blz.
- Habermas J. (ed.), *Erkenntnis und Interesse*, Frankfurt am Main, 1968, 268 blz.
- Habermas J., *Technik und Wissenschaft als Ideologie*, Frankfurt am Main, 1970, 169 blz.
- Habermas J., e.a., *Student und Politik*, Neuwied, 1969.
- Horkheimer M. & Adorno, *Dialektik der Aufklärung*. Philosophische Fragmente, Frankfurt am Main, 1969, 275 blz.
- Horkheimer M., *Zur kritik der instrumentellen Vernunft*, Frankfurt am Main, 1967, 357 blz.
- Horkheimer M., *Kritische Theorie*, Frankfurt am Main, 1968, 2 vols.
- Marcuse H., *Eros and Civilization*, London, 1972, 192 blz.
- Marcuse H., *An Essay on Liberation*, Boston, 1969, 91 blz.
- Marcuse H., *One Dimensional Man*, Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society, London, 1964, 260 blz.
- Marcuse H., *Soviet Marxism*, A Critical Analysis, New York, 1961, 271 blz.

NIEUW-RECHTS : RENAISSANCE VAN HET LIBERALE DENKEN

I. NIEUWE PROBLEMEN BRENGEN NIEUWE VISIES

Sinds het eind van de jaren zestig manifesteren zich aan enkele grote universiteiten in de Verenigde Staten, Frankrijk en Duitsland groepen van economen, filosofen en politieke wetenschappers die de machtsconcentratie en het veralgemeende economische management van de staat openlijk aan de kaak stellen. Zoals de linkse studentenrebellens van toen waren ook zij tegen de inefficiëntie en het structurele geweld van de overheid dat zich b.v. in de Vietnamoorlog en elders openbaarde. Maar nieuw-rechts trok daar andere besluiten uit. Zij zien het heil van onze zieke welvaartsstaten alleen nog in een radicale ontvetting van de staat en in een liberale herbronning van de economie. Daar waar nieuw-links de vervreemding van de mens aanklaagt omwille van de stijgende concentratie van de economische macht, trekt nieuw-rechts vooral van leer tegen de concentratie van de politieke macht in de corporatistisch opgezette welvaartsstaten.

Hun kritiek is radicaal en genadeloos. En voortaan zullen de pleitbezorgers van meer staatsinterventie op hun weg niet alleen een berooide schatkist vinden, maar ze zullen er ook snedige ideologische tegenstanders ontmoeten.

Aan de universiteiten van Noord-Amerika en West-Europa trekken hun ideeën de aandacht van het jonge volk. En sinds de overheid tegen de aanhoudende recessie nogal radeloos zit aan te kijken, is nieuw-rechts nu zowat overal in de openbaarheid gekomen met zijn openlijke kritiek over het wanbeleid der overheid.

Alvorens hierover uit te weiden, kan het verhelderend werken van op een meer algemene manier in te gaan op de dynamiek tussen theorie en praxis of tussen idee en maatschappelijke werkelijkheid. Inderdaad, de slinger van de geschiedenis zwaait in een nooit aflatende beweging van rechts naar links, van links naar rechts, en omgekeerd. Deze slingerbeweging kan men vooreerst noemen als beweging in de werkelijkheid. Maar men kan eenzelfde dialectische omkoppeling observeren in de wereld der ideeën over de werkelijkheid, d.w.z. in de evolutie van de gedachten en denkwijzen die aan het werkelijk gebeuren in de samenleving nieuwe vorm en inhoud geven.

Het is niet zo eenvoudig een algemeen bevredigende verklaring te vinden waarom bepaalde ideeën op een gegeven tijdstip, een voldoende ruime sociale basis kunnen vinden en dus een publieke doorbraak kennen, terwijl andere opvattingen en denkwijzen dan minder aan bod komen of slechts later hun doorbraak beleven. In dit verband hanteert men in de kennissociologie de zogenaamde "uitverko-ren verwantschap" tussen ideeën en sociale groepen als sleutelbegrip. Hiermede bedoelt men dat bepaalde ideeën en bepaalde sociale groepen elkaar als het ware "uitzoeken" in de geschiedenis.

Maar aan deze eerste socio-historische observatie zouden we een tweede willen toevoegen, met name de uitverkoren verwantschap tussen ideeën en "historische situatie". Bovendien de *sociale* verankering van het denken moet men dus ook nog rekening houden met de *historische* vervlechting tussen de overtuigingen en denkwijzen over economie en maatschappij en de concrete toestand van deze laatste. Op bepaalde momenten in de geschiedenis komen bepaalde gedachtenstromingen aan ongeveer *alle* sociale groepen als min of meer nieuw of relevant over, rekening gehouden met de concrete toestand op maatschappelijk, economisch en politiek vlak. Deze nieuwe ideeën worden dan aanvaard als trendsetters voor een min of meer ruim publiek.

Het is onder meer duidelijk dat de nieuw-linkse slingerbeweging gemakkelijker kon aanslaan in de zestiger jaren, omwille van de probleemloze groei die deze periode kenmerkte. En alhoewel het zaad van nieuw-rechts reeds kiemt sinds geruime tijd, is de doorbraak die het nu beleeft niet los te denken van de depressieve toestand waarin de westerse volkshuishoudingen zich bevinden.

De duurzaamheid van onze economische depressie illustreert overduidelijk dat de veralgemeende staatsinterventie en de ruime socialisering van het nationaal inkomen, geen immunisering waarborgen tegen kwalen zoals inflatie, werkloosheid en recessie. Het lijdt geen twijfel dat deze ervaring de Keynesiaanse mythe van de helende kracht der overheidsinterventie heeft ontluisterd. Maar nieuw-rechts gaat veel verder dan deze ontluistering, door te stellen dat onze economische moeilijkheden niet zozeer het gevolg zijn van enkele accidentele blunders van het overheidsbeleid. Vanuit de liberale filosofie die hen inspireert, is deze ondoelmatigheid inherent aan, d.w.z. institutioneel vervlochten met het politiek management van de economie. Hun heilmiddel is simpel en radicaal: zet de overheid op dieet en de vrije particuliere sector, ontlast van het storend overheidsingrijpen, zal terug floren.

Bij het overschouwen van deze gedachtenstroming in haar geheel, merkt men dat ze samengesteld is uit verschillende programma's in diverse domeinen:

1. Nieuw-rechts brengt in eerste instantie een nieuwe economische visie op de openbare sector. Het brengt een kritische analyse van de verhouding tussen de openbare instellingen van de welvaartsstaat en het economisch optimum. Dit alles vergt een andere aanpak dan deze die men in de naoorlogse macro-economie gewoon was. Het vereist een herdenken en verruimen van de micro-economische analyse en een onttroning van de macro-economie.
2. De beweging laat de economische analyse breed uitdeinen naar allerlei domeinen waar de economie voorheen minder van toepassing werd geacht: bij de studie van de familie, van het onder-

- wijs, van de medische verzorging, enz. Het verklaringsdomein van de economie wordt zeer ruim gezien, vermits ervan wordt uitgegaan dat de menselijke gedragingen steunen op rationele overwegingen. En deze zijn volgens hen talrijker dan men doorgaans denkt.
3. Tenslotte brengt nieuw-rechts een herbronning van de neoliberale maatschappijopvatting. Mede onder invloed van de kritiek die nieuw-links formuleerde, worden enkele fundamentele vragen in verband met staat en maatschappij door deze neoliberalen weer aan de orde gesteld: hoe kan de overheid haar macht legitimeren, waar liggen de grenzen van de sociaal-staat tegenover het privaat eigendomsrecht, enz.
 4. Tenslotte huldigen de pleitbezorgers van nieuw-rechts een wetenschappelijke methode die zich situeert tussen het nieuwe positivisme en het kritisch rationalisme.

Het is ondoenbaar, in deze beknopte studie een volledig overzicht te geven van de beweging die we hier nieuw-rechts noemen. Er drong zich dus een keuze op, en in de tekst die volgt zullen we vooral aandacht schenken aan hun economische analyses en programmapunten. Maar, alvorens hier verder op in te gaan, achten we het nuttig de kern van de mens- en maatschappij-opvatting dezer beweging schetsmatig weer te geven.

II. EEN KRITISCH-RATIONELE MENS- EN MAATSCHAPPIJVISIE

Daar waar oud-links alle kwalen van onze maatschappij toedacht aan het kapitalisme en nieuw-links onze technologische beschaving hiervoor verantwoordelijk stelde, ziet nieuw-rechts de moderne, d.w.z. over-ontwikkelde staat als bron van alle onheil.

De nationale staat, die sinds het begin van de XIXe eeuw door Hegel beschouwd werd als de belichaming van de collectieve wil, heeft sindsdien behoorlijk carrière gemaakt. Het gezag van de staat heeft nu absolute voorrang op alle andere loyaliteiten die menselijke groepen zouden kunnen huldigen. De menselijke samenhang op basis van godsdienst, ras, cultuur, volk, enz. is in alle moderne naties nu ondergeschikt aan het staatsgezag. De historische evolutie beweegt dus in de meeste landen in het voordeel van het staatsgezag met een verzwakking van de vermelde traditionele bindingen.

De meer dan zestig nieuwe landen, ook ontwikkelingslanden genaamd, hebben bij het vertrek van de kolonisator hetzelfde historisch model met absolute voorrang van de nationale staat van het Westen overgenomen. En het is in die jonge naties dat bij tijd en wijle een nog open strijd losbarst tegen het structureel geweld van de nationale staat. Dit vanwege groepen die hiertegen in opstand komen op basis van meer prioritair gevoelde loyaliteiten zoals ras, godsdienst, volk, enz. In deze cultureel, ethnisch en reli-

gieus zeer heteroclite landen steunt het basisconflict doorgaans niet op de klassenstrijd, maar wel op tegenstand van een of meerdere minderheidsgroepen tegenover de centrale overheidsinstanties. De staat, meer dan de economische (zelfs grote) bedrijven, belichaamt er vaak de vervreemding en de uitbuiting. En in de meeste van deze landen is de staat de allocatiemachine, waarmee de nationale stedelijke bourgeoisie zich in alles bevoordeelt. ten nadele der plattelandsbewoners. Bangladesh, Ethiopië, Zaïre, Nigeria, Palestina, enz. vormen slechts een greep van manifeste voorbeelden voor een probleem dat latent is in vele landen.

Ook in West-Europa is de regionale spanning toegenomen naarmate het centrale staatsgezag op sociaal en economisch vlak aan invloed won (1).

Maar het is vooral op de ontkrachting van de individuele vrijheden door de staat dat de neoliberale maatschappijdenkers hun spervuur richten. Het is tegen de langzame aftakeling van de individuele rechten en vrijheden door een alomtegenwoordige bureaucratie dat de *libertarians*, zo ze zich noemen in de Verenigde Staten, opkomen. De fascistische en communistische regimes zijn in het bureaucratische structuurgeweld het verst gegaan. Maar, zo stellen de *libertarians*, indien in het Westen de overheid aan omvang en invloed blijft toenemen, gaat men daar ook vrij vlug naar een verlies van vrijheden en naar een veralgemeende socialisering.

De vernieuwde belangstelling voor de rechten van de mens die zich manifesteert in het beleid van president Carter, is ten dele geïnspireerd door deze neoliberale stroming. Alhoewel de hoofdstroom van het neoliberale denken nu uitgaat van enkele grote universiteiten in de Verenigde Staten, moet men de bron ervan gaan zoeken in Europa. Met name in de Weense intellectuele kringen gevormd door K. Popper, L. von Mises en F. von Hayek (2).

De in Wenen geboren Karl Popper is zoals velen van zijn (Joodse) tijdgenoten uitgeweken om aan de nazi-vervolging te ontsnappen. Hij heeft dus het structureel geweld van een moderne staat aan den lijve ondervonden. Popper is ongetwijfeld een van de meest vooraanstaande neoliberale maatschappijdenkers en geniet wereldvermaardheid met zijn studies over de methodologie der wetenschap-

- (1) De evolutie in België is hiervan een sprekend voorbeeld. Onder der politieke druk van de beide gemeenschappen is de culturalisering van het overheidsbudget er volop aan gang.
- (2) De kopstukken van deze zogenaamde *Wiener Kreis* zijn uitgeweken naar Engeland of de Verenigde Staten. In 1944 toen hij reeds aan de London School of Economics verbonden was, publiceerde von Hayek zijn banvloek tegen alle vormen van overheidsplanning: *The Road to Serfdom*. Het werd, voor jaren, een bestseller.

pen. Zijn boek *The Open Society and its Enemies* is een vurig pleidooi ten gunste van een democratisch gestuurde, neoliberale ordening van onze Westerse samenleving. Als wetenschapsfilosoof ziet hij de belagers van de fundamentele vrijheden onze "open samenlevingen" niet zodanig bij de vijanden buiten onze grenzen, maar in de vreedzame kolonisatie vanwege allerlei openbare besturen en corporaties. Het gevaar bestaat erin dat de democratische staten hun talloze bureaucratieën en hun geassocieerde corporaties (de sociale partners) niet meer (kunnen) controleren zodat we stilaan de weg van gehele socialisering opgaan.

De institutionele uitbouw van de welvaartsstaat naar een steeds omvangrijker overheidsadministratie (centraal, regionaal, provinciaal, gemeentelijk) met een heel stel corporatieve belangensyndicaten (voor boeren, middenstanders, arbeiders, artsen, enz.) heeft, benevens de bureaucratisering nog een ander gevolg. Met name het feit dat men in deze instellingen bijna uitsluitend gaat handelen en denken vanuit de corporatief bepaalde partijlijn. Zodat het algemeen belang en de kritische toetsing ervan (b.v. door het parlement) niet meer aan bod komen of worden ontkracht.

Popper ziet de redding van de Westerse samenleving, d.w.z. het behoud van de democratie en haar fundamentele vrijheden, in de kritische toetsing van wetenschap en samenleving vanuit rationele beginselen. In het voetspoor van Popper's pleidooi voor een open samenleving is dan de beweging van het kritisch rationalisme ontstaan, die vooral in Duitsland en in de Verenigde Staten tot bloei is gekomen.

Nieuw voor deze *libertarians* is dat ze met hun kritisch rationalisme niet alleen de bestaande wetenschappelijke theorieën op hun relevantie voor een vrije democratische samenleving willen toetsen, maar dat ze er even onbevooroordeeld ook de sociale ordening, de institutionele kaders en de politieke stelsels op hun doelmatigheid kritisch mee willen ondervragen. De politieke en sociale instellingen hebben vaak de neiging zich te onttrekken aan deze kritische toetsing door een verwijzing naar hogere waarden en normen, die hen tot beleidsoriëntering dienen. Maar deze ideologische rechtvaardiging onder vorm van een hooggestemd programma dient meestal om tegenover de buitenwereld de interne tekortkomingen te verhelen en om mogelijke (maar ongewenste) veranderingen te belemmeren. Instellingen, zoals enkelingen, moeten niet alleen op hun woorden (programma's) worden beoordeeld, maar ook en vooral op hun daden.

De democratie en de fundamentele vrijheden kunnen volgens de *libertarians* maar worden gered indien de indringende en aanhoudende rationele kritiek leidt tot een ontmaskering van dergelijke immunitiseringsstrategieën. Bureaucratische instellingen, vooral indien ze steunen op de gevestigde machten, hebben de onweerstaanbare neiging hun leden te manipuleren tot denken en handelen volgens

de partijlijn en tot de geestelijke verzuiling die hieruit volgt. Tegen deze geestelijke en institutionele verstarring moet men zich teweer stellen, door hiertegenover de geest van innovatie en creativiteit een kans te geven.

Het kritisch rationalisme is niet alleen een liberaal getinte maatschappijvisie. Het is ook een levenswijze. De mens wordt er gezien als een mondig en rationeel handelend wezen. Als mondig wezen kan hij zelf wel zijn ethische en andere problemen oplossen. De bureaucratische uitbouw van onze welvaartsstaten is daarentegen ontaard in een institutionele wildgroei. Het bureaucratisch management van samenleving en economie is er uitgegroeid tot een (politieke) bevoogdingsstructuur, die haar conceptie van het leven aan de bevolking opdringt, en die de creativiteit van de enkeling meer en meer afremt. Het kritisch rationalisme beoogt bij dit alles realiseerbare en niet al te utopische alternatieven (1). Het is een programma van hervorming en niet van revolutie.

III. DE ECONOMISCHE TOETSING VAN DE "PUBLIC CHOICE"

"Capitalism is drifting into planning... the business civilization that came out of it is bound to disappear". Deze uitspraak komt niet van een of andere linkse ideoloog, maar is afkomstig van iemand die het Westers economisch systeem met lyrische bewondering heeft beschreven, met name Schumpeter. De teleurgang van de vrije markteconomie was volgens Schumpeter mettertijd onafwendbaar: uit hoofde van de langzame uitholling van de zakenmarkt en het privaat eigendomsrecht waarop ze steunt. Schumpeter voorspelt dus het einde van het kapitalisme op basis van de *langzame uitholling van zijn (culturele) kernwaarden*, b.v. de afbrokkeling van het privaat eigendomsrecht. Een hedendaagse versie van de culturele uitholling van het kapitalisme kan men lezen bij de Amerikaanse socioloog Daniel Bell (2).

Nieuw-rechts daarentegen ziet de belager van de vrije ondernemingsgeorganiseerde economie vooral in de belemmerende bureaucratie van de staatsoverheid. Het is dus een kritiek van de *politieke determinering* van de markteconomie. De economische rechtvaardiging van de uitgebreide overheidstussenkomst, in de naoorlogse welvaartsstaten, is gemeengoed geworden na de crisis van de dertiger jaren:

- Ten eerste, wordt de verruiming van overheidsinterventie in de economie gelegitimeerd door de noodzaak om de zogenaamde exter-

- (1) Enkele van de zogenaamde *radical libertarians* gaan nogal hevig te keer en lijken wel beeldstormers tegen de overheid, zo b.v. David Friedman, de zoon van de gekende monetarist en nobelprijswinnaar.
- (2) D. Bell, *The Cultural Contradictions of Capitalism*. New York, 1976.

naliteiten (d.w.z. de openbare goederen en nutsvoorzieningen, die een collectieve consumptie vertegenwoordigen en niet in de markt kunnen verrekend worden) onder te brengen in een collectieve en/of overheidsregie. Dit zou men de economische welvaarts-gedachte kunnen noemen.

- De ruime overheidsinterventie in de economie wordt vervolgens gerechtvaardigd door de onmacht van de markteconomie om een storingsvrije groei te bewerkstelligen. Deze door Keynes geïnspireerde theorie van staatsinterventie steunt dus op de *functionele tekortkomingen van het vrije marktsysteem* om de economie op een groeipad te houden dat stabiele prijzen en volle tewerkstelling garandeert.
- Tenslotte is de overheidstussenkomst gerechtvaardigd vanuit de sociale welvaartsgedachte: dit is de overheid zien als (sociale) herverdelers.

De grondwettelijke instellingen - wettelijke, uitvoerende en rechterlijke - van onze westerse democratieën zijn ontstaan als controlemechanismen van de voorheen absolute macht der vorsten. De oorspronkelijke opzet van deze staatsinstellingen was de bescherming van de fundamentele persoonlijke vrijheden (het eigendomsrecht inclusief) tegen de arbitraire uitoefening van de macht vanwege het hoogste staatsgezag. Maar, sinds enkele decennia is de slinger weer omgeslagen ten gunste van machtsverovering door de staat. Dit op basis van de hoger vermelde economische groei- en welvaarts-criteria.

Nochtans, deze overheidsinterventie heeft niet kunnen beletten dat de Westerse volkshuishoudingen sinds geruime tijd heel wat schokken te verwerken krijgen zoals de ontwrichting van het internationale muntstelsel, de devaluatie van de kernmunt, inflatie, werkloosheid en recessie. Vermits de overheid in de meeste Westerse economieën tussen 40 à 50% van het nationaal inkomen controleert (in sommige gevallen is het reeds meer) kan men de vermelde scheefgroei moeilijk alleen toeschrijven aan het marktfalen. Volgens de neoliberale economen lijdt het geen twijfel dat deze kwalen vooral het gevolg zijn van het overheidsfalen.

Voor wat de scheefgroei van het Bretton Woods-systeem, de zondvloed der dollars en de daaruitvolgende wereldinflatie betreft, zijn de stellingen van de monetaristen nu voldoende bekend. In het kielzog van Milton Friedman, K. Brunner en A. Meltzer pleit nu een ganse schare van monetaristen schuldig voor het fiscale en monetaire beleid van de overheid. De belangrijkste besluiten van hun studies zijn dat de geldhoeveelheid een door de monetaire autoriteiten beheersbare grootte is, en dat veranderingen in deze geldhoeveelheid de voornaamste oorzaak zijn van fluctuaties in het nationaal inkomen en in de besteding ervan. Volgens hen is de vlotte geld- en uitgavenpolitiek van de overheid hoofdschuldige voor de langzame ontwaarding van de munt, voor de berooide schatkist en

voor de scheeftrekking van het economisch gebeuren in het algemeen. Deze stellingen zijn de jongste tijd in de openbaarheid gekomen en mogen als voldoende gekend worden beschouwd. De kritische analyse van de algemene economie door de neoliberalen is daarentegen nog minder gekend. In wat volgt zullen we deze bespreken.

De economische analyse van de publieke sector (*the economics of public choice*) vertrekt van de stelling dat men de functionering van de overheidseconomie aan dezelfde kritisch-rationele toetsing moet onderwerpen als men dit gewoon is te doen voor de particuliere sector. Men moet zich dus ontdoen van de hedendaagse *ideologisch geïnspireerde voorkeursbehandeling* van de staatssector, die gebaseerd is op de veronderstelling dat de overheid het algemeen belang vertegenwoordigt. Deze *a priori stelling* doet het natuurlijk goed in de wereld van de politiekiers en hun overheidsambtenarij die op dat ogenblik aan de macht zijn. Maar deze stelling wordt fel aangevochten door de denkstromingen van links zowel als door deze van rechts. En wat de politieke wereld zelf betreft, volstaat het dat deze zich tijdelijk in de oppositie bevindt om het algemeen belang van het beleid reeds in vraag te stellen.

Men moet dus afstappen van het ideologisch vooroordeel dat in de macro-economische analyse verborgen zat. Met name, van de stelling dat de overheidsinterventie het marktfalen kan corrigeren aanzien het politiek management over een ingebouwde superieure rationaliteit (efficiëntie) zou beschikken. Volgens de neoliberale strekking kan men geen evenwichtige economie bedrijven indien men voor de particuliere en de openbare sector twee maten en twee gewichten blijft gebruiken. De functionering van de politieke markt en van de overheid moet dus aan dezelfde micro-economische doelmatigheidscriteria beantwoorden als de particuliere markt. Men moet de methodologische leemte van de macro-economie dus rechtzetten door een micro-economische verrijking ervan, d.w.z. door de middelenaanwending vanwege de overheidssector te onderwerpen aan rationele doelmatigheidscriteria.

Eens dat men het vermelde ideologisch en wetenschappelijk dualisme doorbreekt, zal men merken dat vele goederen en diensten, die nu door de overheid worden geleverd, beter door het gedecentraliseerde en particuliere marktmechanisme kunnen worden verzorgd:

1. De gedecentraliseerde prijssignalen en de vergoedingsprikkels van een vrije markt produceren in zekere zin sociaal wenselijker gevolgen dan de politiek genegotieerde prijs- en vergoedingssystemen, aangezien er over de tot stand gekomen marktprijs klaarblijkelijk overeenstemming heerst tussen koper en verkoper. De politiek genegotieerde prijs- en vergoedingssystemen, zelfs gesteund op een democratische meerderheidsregel, hebben steeds een belangrijke minderheid die met de getroffen regeling geen genoegen kunnen nemen. Teneinde deze minderheden niet al te zeer te misnoegen, zal de overheid in allerlei compensaties voorzien.
Zodat de door de openbare sector voorziene regelingen doorgaans

duurder uitvallen en/of ondoelmatiger zijn dan deze gebracht door de markt.

2. Het feit dat de markt niet steeds de sociaal gewenste gevolgen brengt is niet zodanig te wijten aan haar intrinsieke tekorten dan wel aan het feit dat ze niet meer correct kan functioneren onder invloed van het overmatige overheidsingrijpen. De scheef-trekkingen die we dagelijks onder onze ogen zien - in de arbeidsmarkt, de explosieve consumptie van bepaalde gesubsidieerde goederen en diensten, de internationale arbeidsverdeling, enz. - zijn dus niet toe te schrijven aan de onvolkomenheid van de markteconomie, maar wel aan de belemmering van het vrije marktmechanisme door de overheidsinterventie om adequaat te functioneren. De inefficiëntie van ons systeem is dus niet te zoeken in het marktsysteem maar wel in ons politiek en sociaal bestel.

Moet de staatsinterventie in het economisch gebeuren dan volgens nieuw-rechts helemaal verdwijnen? In het antwoord op deze vraag ligt juist een belangrijk onderscheid tussen oudliberale en de neoliberale economen. De eerstgenoemde zullen nog standhouden dat de vrije markteconomie zich zonder overheidsingrijpen probleemloos (d.w.z. in groeiend evenwicht) kan reproduceren. Een neoliberale econoom daarentegen aanvaardt het overheidsingrijpen in de mate dat dit laatste de gunstige randvoorwaarden verwezenlijkt voor de wrijvingsloze werking van de markt. Overheidsingrijpen mag er dus zijn in zover dat het marktstimulerend werkt.

3. De corporatieve organisatie van de welvaartsstaat en de verouderde managementstijl en administratie van de openbare sector hebben voor gevolg dat het gesocialiseerde deel van het nationaal inkomen minder welzijn sorteert dan er potentieel inzit. De overheidssector werkt er dus sub-optimaal, wat wil zeggen dat onze gemengde economieën voor ongeveer 50% sub-optimaal functioneren. Het feit dat de verschillende sociale en beroepsorganisaties voor het verzorgen van hun specifieke belangen bij de overheid geconcentreerde druk uitoefenen, terwijl de kosten van de diverse programma's over miljoenen belastingsbetalers (die niet georganiseerd zijn) gespreid liggen, verhoogt de groeidynamiek van de gesocialiseerde sector. De corporatistische staat heeft dus een ingebouwde neiging om aan overproductie te doen van de goederen en diensten die hijzelf aanbiedt.
4. De jongste jaren is er heel wat te doen geweest over de stijgende concentratie van de economische macht door de uitbouw van grootschalige bedrijven. Dit ten onrechte volgens nieuw-rechts. In elk land apart genomen is de overheid immers het grootste bedrijf en er heerst binnen de publieke sector geen of toch zeer onvolkomen concurrentie om de drang naar efficiëntie wakker te houden. De politieke macht is in onze moderne staten op zijn minst even ongelijk verdeeld als in de particuliere economische sector. Maar de managers van de openbare sector en zijn bureaucratie zijn beter institutioneel beschermd tegen sancties vanwege het publiek in geval van ondoelmatig beheer.

Men kan het welzijn in onze welvaartsstaten aanzienlijk opdrijven door de volgende beleidsopties:

- gedeeltelijke re-privatisering van de openbare nuts- en goederenvoorziening;
- het introduceren van de concurrentiële marktprikkel in het beheer van de overblijvende publieke sector;
- een scherpere controle inbouwen door het stimuleren van interne en externe rationele kritiek en wetenschappelijk management; op dit vlak is de publieke sector bijna hopeloos verouderd.

5. De politieke stelling als zou de welvaartsstaat sociaal herverdelend werken is een mythe. Het merendeel van de sociale voordelen en van de nutsvoorzieningen worden immers niet verdeeld op basis van het inkomensniveau van de gegadigden, maar wel op basis van *algemene categorieën*. Deze voordelen vloeien toe b.v. naar de ouderlingen in het algemeen, de werkloze in het algemeen, de landbouwer rijk of arm, enz. Vergoedingen voor ziekte en invaliditeit, familiale vergoedingen en andere meer, worden alle uitbetaald ongeacht de inkomenssituatie van de gegadigden.
6. De wetenschappelijke analyse van het politiek gebeuren toont aan dat de politiciërs vanuit een voor hen opportune gedragsmotivatie de maximering van het stemmenaantal (electoraal optimum) verkiezen, boven de doelmatigheid van de publieke sector die ze beheren en/of moeten controleren. In onze op publiciteit bedachte maatschappij ligt de vicieuze cirkel van het politiek bedrijf in het feit dat het stemmenaantal macht en prestige verleent, maar dat het ongezegd laat, ten koste van welk welvaartstekort voor de gemeenschap dit politiek succes werd bereikt. Het veelvuldig misbruik van de welvaartsstaat voor egoïstisch electoraal winstbejag is koren op de molen voor hen die in het politiek falen van de tot moloch uitgegroeide staat de bron zien van alle kwaad. De micro-economische analyse van het electoraal systeem der welvaartsstaten heeft een nieuwe tak van conjunctuurstudie doen ontstaan, met name de studie van de "political cycle" in tegenstelling tot de vroegere "business cycle". Het resultaat van deze studies toont aan dat de overheid hoofdverantwoordelijke is voor de conjunctuurschommelingen en andere destabiliserende impulsen.

Ook op het vlak van de tewerkstelling en de inflatie werd door de neoliberale economen een nieuwe micro-economische theorie ontworpen. Dit uit reden van hun ongenoegen zowel met de orthodoxe neoklassieke analyse als met de Keynesiaanse tewerkstellingstheorie en de post-keynesiaanse inflatietheorie. Het tekort van de orthodoxe neoklassieke theorie ligt volgens hen in het feit dat het paradigma van de neoklassiekers geen onevenwicht toelaat. Dit logisch postulaat is vanuit de werkelijke wereld gezien wel een harde noot om kraken. De nieuwe micro-economische visie daarentegen bouwt ook een logische mogelijkheid van onevenwicht in het marktsysteem in, door te stellen dat de economische agenten zich wel rationeel gedragen, maar door te specificeren dat deze rationaliteit niet steeds de gewenste

onmiddellijke effecten sorteert omwille van de onvolledige informatie waarover ze beschikken. In onze complexe volkshuishoudingen beschikt niet iedereen en altijd over de nodige informatie om het marktgebeuren rationeel te laten verlopen. De economische agenten moeten zich dus ten dele steunen op verwachtingen en appreciaties die naderhand anders kunnen verlopen.

Tot slot heeft de benadrukking van de micro-economische analyse, d.w.z. van het terug centraal stellen van de rationele economische calculus in de gedragbepaling van de enkeling, de economie binnengebracht in domeinen waar ze vroeger afwezig was. De economische analyse van het onderwijs en de theorieën in verband met de investering in de mens vormen hiervan een mooi voorbeeld.

IV. EVALUATIE VAN NIEUW-RECHTS

Zoals men uit de tekst kan opmaken brengt nieuw-rechts radicale kritiek op de ideologische dekking en op het beleid van onze welvaartsstaten. Zoals in elke renaissance zijn ook hier de gedachten onstuimig en provocerend voor de gevestigde machten. In dit geval is dit het establishment van de welvaartsstaat: de overheid, de sociale partners en alle andere corporatistische belangen. Het is duidelijk dat sommige van de neoliberale stellingen als nogal provocerend overkomen en nuancering vergen. Maar, na de schokgolven die onze westerse volkshuishoudingen te verwerken kregen en rekening gehouden met de ononderbroken staatsinterventie in het economisch gebeuren, mocht men zich aan dergelijke reactie verwachten. Het kritisch debat rond de fundamentele vragen waar links zowel als rechts zoveel van verwachten is nu open.

BIBLIOGRAFIE

- Albert H., *Aufklärung und Steuerung*, Hamburg, 1976.
- Breton A., *The Economic Theory of Representative Government*. Chicago, 1977.
- Dahrendorf R., *The New Liberty: Survival and Justice in a Changing World*, London, 1975.
- Friedman M., *An Essay in Positive Economics*, Chicago, 1973.
- Lepage H., *Demain le Capitalisme*, Paris, 1978.
- Phelps E., (e.a.), *Microeconomic Foundations of Employment and Inflation Theory*, New York, 1970.
- Popper K., *The Open Society and its Enemies*, London, 1956.
- Rosa J., & Aftalion F., *L'économie retrouvée*, Paris, 1977.

DE NOODWENDIGE UITZUIVERING VAN ONS SYSTEEM

Onze dynamische samenlevingen doorlopen in hun historische ontwikkeling verschillende fasen die door steeds wisselende uitdagingen gekenmerkt worden. Zij kennen fasen van louter kwantitatieve expansie tijdens dewelke de overgeleverde structuren verder worden uitgebouwd in een klimaat van vrij protestloze waardenbeleving. Maar hierop volgen doorgaans fasen van kentering in de waardenopstelling der mensen en/of van structurele ombouw, waarin de samenleving een zwenking naar een nieuwe ontwikkeling neemt. In dergelijke perioden komt een groeiend aantal gangbare en institutioneel vastgelegde beleidsdoelen op de helling te staan. Voor de verschillende beleidsinstanties en vooral voor de normerende en beleidsinspirerende instanties (zoals politieke partijen, syndicale organisaties, corporaties allerlei, universiteiten, vormingsinstituten, enz.) zijn deze perioden van gisting ook tijden van bezinning en van doctrinaire vernieuwing. Het zijn immers tijden die ingrijpende doelstellingsverschuivingen eisen.

Onze westerse volkshuishoudingen bevinden zich heden op een dergelijke breuklijn. De naoorlogse periode bracht een welvaartsexplosie zonder weerga in de geschiedenis. Maar de gestadige toename van het nationaal inkomen was het resultaat van ingrijpende verschuivingen in het structureel en politiek bestel van onze welvaartsstaten:

1. De innovatie en de modebepaling in de produktie van goederen en diensten geschieden meer en meer door grote ondernemingen die vaak op mondiaal vlak werken. Deze manier van werken vergt een zeer intensieve inzet van technologie en wetenschap. En het hieruit resulterend groeimodel is zowel *technologie-intensief als kapitaalverdiepend*. Het is duidelijk dat tegenover deze institutionele machtsontplooiing de belangen van de individuele consument of van minder grote instellingen in het gedrang kunnen komen.
2. De geleidelijke verzakelijking der menselijke betrekkingen, de verstedelijking van de leefwereld en de industrialisering van het leefpatroon, ook in de meest afgelegen dorpen, heeft voor gevolg dat de traditionele gemeenschapsbanden (familie, buurt, gezin, enz.) verdunnen. Zodat de dienstenstroom die hierin traditioneel plaatsvond (zoals ouderen- en ziekenverzorging, kinderopas, ontspanning, enz.) meer en meer overgenomen worden door dienstenbetoon van gespecialiseerde, bezoldigde maar ook gesubsidieerde instellingen. Vermelden we daarenboven ook nog de krachtige uitbouw van openbare (d.w.z. gesubsidieerde) nuts- en dienstenbedrijven zoals scholen, universiteiten, hospitalen, enz. Het is duidelijk dat ook hier de consument kan gemanipuleerd worden tot groter verbruik, teneinde de groei en de expansie van de instelling te waarborgen.
3. De spreading en de maatschappelijke verankering van de gedachte dat de overheid voor ongeveer alles verantwoordelijk is: niet alleen voor het scheppen van gunstige voorwaarden die de groei

en de algemene welvaart waarborgen, maar ook voor de particuliere welvaart van ganse bevolkingsgroepen: ouderlingen, studenten, werklozen, landbouwers, werknemers van industrieën in nood, enz. En het zal wel aan iedereen duidelijk zijn dat ook hier de verbruiker (de genietster van het voordeel) tot overconsumptie kan gemanipuleerd worden.

De gedachtenstromingen van nieuw-links zowel als deze van nieuw-rechts, hebben op indringende en soms op scherpe wijze de aandacht getrokken op bepaalde scheeftrekkingen die volgen uit hogervermelde evolutie in ons socio-economisch bestel. Alhoewel zeer verschillend in opzet en in ideologische inspiratie vertoont hun kritische analyse van onze welvaartsstaten op sommige punten een treffende gelijkenis. Zij hebben het immers beide over het bevoogdend (structureel) geweld dat er van uitgaat en over de kans dat de vrije en autonome ontwikkeling van de enkeling meer en meer in het gedrang komt. Beide willen dus meer speelruimte voor de enkeling. En beide denkstromingen stellen het debat over het orderingsbeginsel en de structurering van onze samenleving centraal. Tamelijk onomwonden stellen zij hierover enkele radicale vragen. En voor hun radicale analyse van deze fundamentele problemen verdienen zij ons aller lof.

Inderdaad, tijdens de groei der zestiger jaren hebben wij ons in de economische wetenschap misschien teveel bezig gehouden met soms ondergeschikte, technische functioneringsvragen. Dit ten nadele van de meer fundamentele vraagstukken zoals de verhouding tussen economie, staat en maatschappij; en met de specifieke culturele inbedding van deze verhouding in het historisch gebeuren. Radicale gedachtenstromingen zoals nieuw-links en nieuw-rechts dwingen ons tot dieper nadenken. En voor het toekomstig welzijn van onze bevolkingen is het absoluut noodzakelijk dat het grote debat over het politieke management van de welvaartsstaten de bijzondere aandacht der economen trekt. Het mangelt ons immers aan een deugdelijke economische theorie van de staat. En hieruit spruiten heel wat falingen van het beleid voort.

Maar het is duidelijk dat ook nieuw-links en nieuw-rechts, door de radicale en soms eenzijdige benadrukking van hun visie, de publieke opinie blootstellen aan dogmatische manipulatie. Immers, de door links geformuleerde enig ware, volledig goede en totale heilstaat, beantwoordt meer aan overspannen messiaanse verwachtingen dan aan een historisch realiseerbare werkelijkheid. Het schaarstebegrip en de eindigheid van de menselijke verwezenlijkingen zijn er totaal afwezig. Het is dus geen realiseerbaar maatschappijmodel maar wel een utopie.

En op gelijkaardige wijze moet men zich hoeden voor het mens- en maatschappijmodel van de neoliberale economen. Zij stellen de (economische) behoeftenbevrediging van de enkeling als absolute norm.

In hun voorstelling kan de maatschappelijk optimale toestand (de ideale orde) alleen volgen uit dit economisch maximum. En het prijsmechanisme van de (vrije) markt speelt hierin de centrale rol van waardebepaler. Ook deze visie heeft nood aan nuancering *want zij bezondigt zich aan eenzijdig economisme*, d.w.z. de maximering der economische behoeften geldt als rechtvaardiging van het maatschappelijk orderingsbeginsel, *en aan een eenzijdig individualisme*, d.w.z. de individuele leden van de samenleving zijn de uiteindelijke dragers van alle belangen.

Bij deze dogmatisering van de individuele waarderingen die in de ruiltransacties op de markt door het prijsmechanisme tot uiting komen, vergeet men in rekening te nemen *dat de behoeften van de enkeling door het economisch proces zelf (en door het sociaal gebeuren en zijn institutionele druk) worden beïnvloed*. De manier waarop de behoeften van de enkeling tot stand komen en de mogelijke manipulatie hierbij door allerlei georganiseerde groepen en instellingen, blijft teveel verborgen in de neoliberale denktrant. Men moet dus ook achter de behoeftenconstellatie kijken en deze niet als "gegeven" beschouwen. De dialectische wisselwerking tussen de behoeftenconstellatie en het socio-economisch gebeuren zelf moet dus door de economische analyse, zonder enige vóór-wetenschappelijke vooringenomenheid worden ontsluitend. De neoliberale economen hanteren wel begrippen zoals structureel geweld als het gaat over de druk die uitgaat van de overheidsinstanties, maar vergeten dit toe te passen wanneer het gaat over machtige particuliere bedrijven.

In het debat over het politiek management van onze gemengde volkshuishoudingen hebben wij in eerste instantie een deugdzame economische theorie voor politiek verantwoordelijk handelen nodig. Hiermede bedoelen we een economische theorie die op evenwichtige en billijke wijze de behoeften van de enkeling (en zijn recht op vrijheid) maar ook deze van de gemeenschap in acht neemt. Wie in onze complexe samenlevingen een ernstig project wil ontwerpen van het nog niet verwezenlijkte maar mogelijke, kan het niet stellen zonder een gedegen maar *concrete wetenschappelijke analyse van de realiseerbare alternatieven*. En deze analyse zal wel een meer maatschappij-bewuste wetenschap vergen dan we in de neoklassieke maar ook in de keynesiaanse traditie gewoon zijn.

Alhoewel de economische wetenschap in de naoorlogse periode een hoge bloei heeft gekend, is zij een weg opgegaan die haar belet voldoende vat te krijgen op het sociaal-economisch gebeuren. Inderdaad, zij is meer en meer de weg opgegaan van het inspiratieloze positivisme: d.w.z. van het opstapelen van feiten en empirische gegevens en in de uitbouw van econometrische modellen voor de ordening van deze gegevens. Het lijdt geen twijfel dat de wiskundig abstracte en modelmatige benadering een heilzame verfijning in het economisch denken hebben gebracht. En het is onbetwistbaar dat de econometrische metingen het empirisch gehalte van onze we-

tenschap hebben verhoogd. Maar in de mate dat deze econometrische aanpak de economische theorie is gaan overheersen - ten koste van een meer normatieve en globale aanpak - is ook het onvermogen van de theorie om vat te krijgen op onze problemen, toegenomen.

De uitbouw van het economisch denken onder vorm van econometrische modelbouw en wiskundige reïnculturen, steriliseert onze wetenschap in hoge mate. De verzameling van empirische gegevens en hun econometrische verwerking zijn op zichzelf nog geen wetenschap; ze vormen wel nuttige instrumenten hiertoe. Hun overmatig gebruik heeft de globale economische analyse, - waarin de nationale en internationale organisatie van de produktie en distributie alsook de sociaal-ethische inspiratie en de economisch-politieke structurering een centrale plaats innemen - op de achtergrond gedrongen. De studie van de hedendaagse problemen zoals een spaarzaam omgaan met energie en grondstoffen, de nationale en internationale verdeling van de welvaart, de machtsimplicaties van het internationale muntstelsel, de mondiale verschuiving in de arbeidsverdeling, de toenemende socialisering van de economie, de socio-politieke implicaties van ons groeiemodel op lange termijn, enz. vereisen buiten en boven de econometrische modellen, ook nog een globale mens- en maatschappijvisie van waaruit de economische probleemformulering geschiedt.

De neoliberale economen doen een stoot in deze richting door het structureel geweld van de socio-politieke drukgroepen en van de overheid in hun analyse te betrekken. Maar hun aanpak steunt op een te eenzijdig individualisme om vruchtbaar te zijn voor de gemeenschap in haar geheel. En de uitbouw van machtige en groot-schalige bedrijven heeft voor gevolg dat het marktmechanisme ook door hen, ten dele, wordt ontzenuwd. Het neoklassiek marktparadigma heeft dus dringend behoefte aan aanvulling vanuit een sociaal-ethische visie die het radicaal individualisme van de neoliberalen corrigeert.

Maar het is vooral vanuit zijn sociale en zijn organisatorische legitimeringsaanspraken dat het politiek management van onze welvaartsstaten scherpe kritiek verdient. Dit probleem laat zich op splitsen naar verschillende aspecten toe:

1. Overvloedig theoretisch en empirisch onderzoek heeft aangetoond dat de sociale transferten en collectieve nutsvoorzieningen van de welvaartsstaat, in de meeste landen van West-Europa, niet herverdelend werken (1). Voor ons land is hierover uitvoerig onderzoek verricht door H. Deleeck. En in een blad dat uitgaat van de christelijke arbeidersbeweging heeft hij zijn bevindingen over het zogenaamde *Matteuseffect* als volgt geformuleerd: "Er zijn in de samenleving bepaalde mecha-

(1) Zie voor een uitvoeriger behandeling van dit aspect L. Baeck, *Groei en onkruid in de welvaartsstaat*, Antwerpen, 1972.

nismen werkzaam die maken dat de voordelen van het sociaal beleid, verhoudingsgewijs en tendentieel, méér toevloeien naar de hogere sociale lagen dan naar de lagere" (1).

Het is dus best mogelijk dat de hele complexe trommel van sociale en collectieve voorzieningen beantwoordt aan reële behoeften (b.v. als risicodekking tegen ziekte, ongeval, recessie, enz.) en dus welvaartstimulerend werkt. *Maar men kan deze voorzieningen, zoals ze nu georganiseerd zijn, nog moeilijk verdedigen vanuit een herverdelingsideologie die steunt op sociale billijkheid, integendeel.* Het komt ons dan ook als tamelijk ongerijmd voor dat de syndicale en politieke management van onze welvaartsstaten zich tegenover de uitzuivering van deze wanverhouding zo onwrikbaar blijven opstellen. De slogan: "raak niet aan de sociale voorzieningen", die het bij het minder geïnformeerde publiek blijkbaar nog doet, is in feite een conservatieve instelling, die de voordelen van de meest bevoordeelden beveiligt. Hier heerst dus een ontoelaatbare, want bewustzijnsvervalsende tegenstelling tussen ideologie en praktijk.

Nu de mythe van het herverdelend effect der sociale voorzieningen door allerlei onderzoek is ontsluitend, en men sinds de recessie in de kas van sommige sociale fondsen de bodem raakt, is een uitzuivering van het systeem vrij dringend:

- de ingebouwde globale uitgavenexpansie moet zonder verwijl worden afgeremd;
- de averechtse verdelingssproeier, die nu ten gunste werkt van de meest bevoordeelden, moet omgeschakeld naar een ruimere en meer trefzekere bevoordeling van de minst bevoordeelden en de ware behoeftigen in onze samenleving.

De voordelen zouden dus meer in functie van het welvaartspeil der gegadigden moeten worden vastgesteld. Een systeem van negatieve inkomensbelasting die een fiscale verrekening der sociale voorzieningen mogelijk maakt, kan hierbij een nuttig instrument zijn. *Een sanering van het voorzieningsstelsel mag dus niet uitgewerkt worden in de richting van algemene en gelijke verminderingscoëfficiënten voor alle sociale groepen, het moet integendeel een selectieve uitzuivering toepassen, waarbij dan meer kan gegeven worden aan de meest behoeftigen.*

2. De overheidstussenkomen, die oorspronkelijk bedoeld waren om de conjunctuur te stabiliseren en de groei te stimuleren, doen het klaarblijkelijk nu minder goed dan gewenst. De tover is ook daar geblust. En de nu sinds jaren durende lusteloosheid van de economie laat vermoeden dat ze ongevoelig geworden is aan teveel overheidsingrijpen. Ook in deze is de oorzaak van de kwaal ge-

(1) H. Deleeck, "Het Matteuseffect: over de scheeftrekkingen in de verdeling van de collectieve voorzieningen", *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, nr. 11, 1975.

kend: een overdosis aan medicijn zal de zieke economie niet opwekken maar veeleer in een depressieve toestand houden.

In ons land is de zogenaamde expansiewetgeving uitgegroeid tot een reusachtige ziekte- en invaliditeitsverzekering voor bedrijven die het niet meer aankunnen door mangel aan competitiviteit. En ook op dit vlak schijnt de slogan "raak niet aan de tewerkstelling" in het publiek nog zijn magische werking te hebben. Maar ook hier moet men constateren dat het politieke management zoals dit van de corporatistische organisaties de moed niet opbrengt om ook deze tewerkstellingsmythe te ontsluiëren. Het is duidelijk dat op lange termijn de tewerkstelling van een land niet kan gediend zijn met het artificieel in stand houden van onleefbare bedrijven. Want ook hier getuigt de interventiepraktijk van een conservatieve reflex, die dan wel opgeluisterd wordt door een sociaal hooggestemde interventie-ideologie.

Er moet dus dringend een reconversie van het overheidsingrijpen doorgevoerd worden : gericht op het creëren van gunstige voorwaarden voor nieuwe en levensvatbare bedrijven. Het is te verwachten dat de internationale arbeidsherverdeling, gestuwd door transnationale bedrijven - die vanuit hun rationaliteitsbeginsel de verwerkende nijverheden zullen vestigen waar deze optimaal kunnen functioneren - in de toekomst nog zal versneld worden. Een door conservatieve tewerkstellingsoverwegingen geïnspireerd nationaal subsidiëeringsbeleid, gerugsteund door een krampachtig supranationaal protectionisme van de E.G., zal tegenover deze onafwendbare dynamiek van de industriële en tertiaire omschakelingen op wereldvlak, geen effectieve dam kunnen opwerpen. Hier, zowel als in de sector van de sociale openbare nutsvoorzieningen, stoten we op dezelfde socio-politieke organisatiefout van onze welvaartsstaten:

- a. De sociale en economisch gunstige voordelen van een progressief en dynamisch beleid laten zich eerst na enige tijd voelen; de negatieve gevolgen, zoals b.v. tijdelijk verlies van werkgelegenheid, staan onmiddellijk in de (publieke) kijker. Trouwens de media doen aan deze conservatieve afdreigingsdruk flink mede. Het gaat er in hun berichten steeds over stakingen en fabriekssluitingen, maar over de fundamentele mechanismen van groei en ontwikkeling onzer industriële volkshuishoudingen op lange termijn, heeft men het zelden of nooit.
- b. De eisenpakketten voor subsidiëring (tegen fabriekssluiting, voor prijs- en rentesubsidiëring, voor protectie, enz.) worden door syndicaten en patronale corporaties op een geconcentreerde manier afgedwongen en genegotieerd, terwijl zij die de kosten hiervan dragen (belastingbetalers, consumenten) over een minder georganiseerde verdediging beschikken.

Ons electoraal systeem werkt de economisch en ook sociaal

averechtse effecten van deze asymmetrie nog in de hand. Immers door vooral de eisenpakketten te steunen die op korte termijn de economische reconversie verzachten, boekt men meer electorale winst, (want deze druk is georganiseerd en is media-belicht) dan door achter innovatieve projecten te staan die op middellange en lange termijn meer en nieuwe werkgelegenheid scheppen en die de kosten voor de consumenten drukken. De optimale situatie voor het politieke management (stemmenmaximering en/of verhoging van macht) komt dus niet noodzakelijk overeen met een sociaal en economisch doelmatig beheer. Het moge wel een paradox heten dat het argument van de tewerkstelling zo vaak (met politiek succes) wordt aangewend, terwijl de beleidsmaatregelen die eruit volgen nadelig werken voor de tewerkstelling op lange termijn. Op dit vlak heeft het gevleugeld woord van Keynes, "in the long run we are all dead" het (kortzichtig) politiek opportunisme ongetwijfeld aangewakkerd.

Ook hier kan een heroriëntering van de economische theorie in de richting van meer aandacht voor de groei- en ontwikkelingsproblemen van onze volkshuishoudingen op lange termijn, het beleid een goede perceptie-structuur verschaffen in de richting van het socio-economisch optimum. Het beleid dat zich dus onder het mom van tewerkstellingsverdediging voordoet als sociaal en progressief, blijkt vanuit een ruimer perspectief bekeken vaak asociaal en conservatief te zijn.

Deze beklijvingsreflex manifesteert zich niet alleen op nationaal vlak; men voelt hem ook zeer duidelijk in de voor ons, klein land zeer invloedrijke supranationale bureaucratie, met name de Europese Gemeenschap.

3. De sanering van de staatsfinanciën en de uitzuivering van de overheidseconomie in het algemeen vereisen, benevens de vermelde politieke uitzuivering ook nog een administratieve hervorming. Bekeken vanuit het perspectief van de moderne managementstechnieken zijn het beheer en de administratieve aanpak van de overheid voorbijgestreefd en ondoelmatig:
 - a. Een eerste hervorming zou erin bestaan de stijgende politisering van het ambtenarenkorps uit te zuiveren. Men kan onmogelijk verwachten dat de ambtenarij zich competent en onafhankelijk opstelt tegenover het politieke management en de drukgroepen wanneer ze tegenover hen schatplichtig zijn voor hun benoeming en voor hun toekomstige bevordering. Hierin gaat geen enkele politieke formatie vrij uit. En al wie voor kortzichtige electorale doeleinden het spelletje van de politieke benoemingen meespeelt, moet beseffen dat men hierdoor de onafhankelijkheid en de bevoegdheid van de ambtenarij ondergraaft. Bekeken vanuit dit perspectief klinken sommige politieke verklaringen over de overheidssanering nogal hol.

- b. De tweede hervorming heeft te maken met de bevoegdheid van de ambtenarij op technisch en functioneel vlak. Het personeelsmanagement en de vergoedingsstelsels van de overheid zijn niet gemaakt om veel bekwame en dynamische mensen aan te trekken. Het dualisme en het veel voorkomend antagonisme tussen de (politieke) kabinetten en de ambtenarij is in vele ministeries een oorzaak van ondoelmatige aanwending der middelen en van dubbelzinnigheid bij het vastleggen der doelstellingen.

De sanering van de overheidsfinanciën vereist dus een gelijktijdige hervorming van de openbare administratie met aanwending van moderne managementspraktijken.

Tenslotte heeft vooral nieuw-links de aandacht getrokken op de dieperliggende, d.w.z. op de cultureel verankerde (valse) bewustzijnsvorming van de enkeling tegenover de geïnstitutionaliseerde bevoegdingsstructuren. Het probleem is dus niet allen politiek, het is tevens cultureel. De idee dat de staat maar moet inspringen daar waar de enkeling of de vrije gemeenschap gevormd door particuliere organisaties de zaken op het eerste zicht niet meer aankunnen, ligt diep verankerd in de gedachtenwereld van de hedendaagse (ook westerse) mens. Een recente studie drukt het zeer kernachtig als volgt uit: "*der Staat wird überfordert*" (1). En hierdoor wordt hij onregeerbaar. Inderdaad, de burgers van onze hoogindustriële, westerse democratieën treden de staat tegemoet als oplosser van al hun problemen. Tegenover deze overtrokken verwachtingen, die het politiek management zelfs met de meest rationele en efficiënte methoden niet kan inlossen, moet het vroeg of laat tot publieke ontgoocheling en/of democratisch defaitisme komen.

Men zal in de toekomst dus ook met deze mythe van de almacht van de staat moeten afrekenen en programm's uitbouwen die meer de mondigheid van de enkeling dan de bevoegding van de staat bevorderen. De vrijheid in verantwoordelijkheid waar Popper zo overtuigend voor gepleit heeft, zal dus van de westerse mens in de toekomst wat meer benadruking van "self-reliance" vergen. Dit geldt, uiteraard, ook voor het bedrijfsleven.

De tijden zijn voorbij dat de overheid smetteloos voor het publiek kan poseren als conjunctuurcorrector, als stimulerende groeifunctionaris en als sociale herverdelers. De lege schatkist, de recessie en de sociale feiten van onze welvaartsstaat hebben dit imago sterk gehavend. In de toekomst zal het beleid in ons aller belang met meer trefzekerheid op hoger gestelde doelen moeten afgestemd worden.

De neoliberale economen stellen dat de overheid hierin steeds en van nature uit zal falen en betrouwen nogal eenzijdig op het marktmechanisme. Wij daarentegen zijn van mening dat zowel het marktmechanisme als het overheidssysteem bestendige verbetering behoeven, maar dan gestuwd door een verantwoordelijker politieke management en een scherper democratische controle.

(1) W. Hennis (e.a.), *Regierbarkeit: Studien zu ihrer Problematik*, Stuttgart, 1977.